

The Literary–Rhetorical Interpretation of Connection and Separation (*Wasl wa Fasl*) in the Holy Quran Based on the Views of Abd al-Qahir Jurjani (A Case Study: Surah al-Insan)

Tayebeh Seyfi¹ Kourosh Fereydounpour²

Received: 2025/04/01 • Revised: 2025/06/04 • Accepted: 2025/06/22 • Published online: 2025/06/29

Abstract

Wasl (connection) and *fasl* (separation) are among the most fundamental topics in the science of *ma'ani* (semantics). Abd al-Qahir Jurjani, in his book *Dala'il al-I'jaz (The Proofs of Inimitability)*, regards *wasl* and *fasl* as the core of eloquence and believes that *fasl* involves a single declarative judgment, while *wasl* combines two related judgments. Some verses of Surah *al-Insan* begin with the conjunction *wa* (“and”), whereas others do not. Interpreting the use or omission of this conjunction provides a deeper understanding of the meanings of the verses in this surah. The connection and separation of the verses in this chapter are closely related to their concepts. Accordingly, this study, adopting a descriptive–analytical method and relying on Jurjani’s theories, examines this topic in Surah *al-*

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

seyfi@sbu.ac.ir

2. PhD Candidate in Arabic Language and Literature, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

k_farydounpour@sbu.ac.ir

* Seyfi, T.; Fereydounpour, K. (2025). A Literary–Rhetorical Exegesis of Conjunction and Disjunction (*Wasl wa Fasl*) in the Holy Quran Based on the Views of Abd al-Qahir Jurjani (A Case Study: Surah *al-Insan*). *Studies of Quranic Sciences*, 7(2), pp. 129-158.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71176.1358>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Research Institute, Qom, Iran

© 2025 "authors retain the copyright and full publishing rights"

Insan. The results indicate that in this surah, 21 sentences appear as *fasl* (separation) and 22 as *wasl* (connection). The sections describing the righteous (*abrār*) in paradise and the rulings related to the Prophet are all expressed through *wasl*, indicating that these actions are fully performed and share a common aspect. In contrast, the verses expressing temporary states appear through *fasl*, demonstrating that these conditions are stable and inseparable components of their contexts.

Keywords

literary exegesis, Surah *al-Insan*, rhetoric, *wasl* and *fasl*, Abd al-Qahir Jurjani.

Extended Abstract

Drawing on the rhetorical insights of Abd al-Qahir Jurjani in *Dala'il al-I'jaz*, the present study aims to examine the sentences in Surah *al-Insan*, analyze the instances of *wasl* (conjunction) and *fasl* (separation) and their underlying reasons, and thereby facilitate a deeper understanding of the message and content of the verses for readers. Through this analysis, the study seeks to shed light on an aspect of the Qur'an's miraculous nature within this rhetorical domain. In the Qur'an, some sentences are linked together by the particle *wa* ("and"), which constitutes *wasl* (connection), while others—despite the presence of conditions that might justify it—appear without *wa*, constituting *fasl* (separation). Each of these positions has its own conditions and types that require explanation, for the text in question is the Qur'an: a divine miracle. Jurjani discusses *wasl* and *fasl* under two main headings in *Dala'il al-I'jaz*. He first examines *wasl* and *fasl* in circumstantial clauses (*jumlah haliyyah*), and then addresses the topic more generally in all types of sentences. In summary, he argues that the presence of *wa* indicates two shared judgments, whereas its absence signals that the subsequent statement follows the ruling of the preceding one and expresses an independent judgment nested within the first meaning. Contemplation of Surah *al-Insan* reveals that some of its verses begin with *wa* and others do not, and that certain sentences express circumstantial meaning—sometimes marked with the circumstantial *wa*, and at other times lacking it. Since this surah presents vivid portrayals of

Paradise, descriptions of the righteous (*abrār*), and aspects of human creation, each instance of *wasl* or *fasl* in it must therefore possess its own precise rationale, which calls for systematic analysis.

Surah *al-Insan* contains 22 occurrences of *wa* that form the instances of *wasl*, and 21 sentences that appear in *fasl* (without *wa*). Additionally, among the five circumstantial sentences in the surah—which are typically discussed under *fasl*—each appears without the circumstantial *wa*. This study seeks to answer the following questions: 1. According to Jurjani's perspective, what semantic function do *fasl* and *wasl* serve in Surah *al-Insan*? 2. How does a systematic analysis of these instances contribute to a more precise understanding of meaning for the reader?

This research employs a descriptive–analytical and library-based method and examines the topic of *wasl* and *fasl* in Surah *al-Insan* based on Jurjani's theoretical framework.

Through examining the instances of *wasl* (conjunction) and *fasl* (separation) in Surah *al-Insan*, it becomes evident that all positions in which the *state (hal)* of the human being is described appear as circumstantial clauses (*jumal haliyyah*) without the particle *wa*. The reason is that these human states fall entirely under the ruling of the preceding clause, indicating that a person's state is an inseparable component of the primary judgment. When the surah describes the human being's condition in Paradise, it shows that all such states are part of God's reward, and these conditions in Paradise remain subordinate to that very reward. On the other hand, the findings show that whenever God intends to present two rulings independently of one another, He employs *wa* to connect the sentences so that this distinction is conveyed clearly. Accordingly, in the verses directed to the Prophet (peace be upon him), all the commands appear in the form of *wasl*, indicating that these actions must each be carried out separately yet in a shared fashion by the Prophet, and that subordinating one command to another would disrupt the intended meaning. Systematic analysis of the *wasl* and *fasl* positions in Surah *al-Insan* demonstrates that each ruling accompanies one action. When two rulings are joined with *wa*, it indicates that the two actions are jointly required and that two distinct acts are performed. Conversely,

when *wa* does not occur between two sentences, the meaning conveys one primary ruling along with a secondary ruling subordinate to it. Thus, in Surah *al-Insan*, whenever *states* are being described, the sentences appear in *fasl* to emphasize the unity between the action denoting the state and the one described by it. Conversely, when the descriptions of the inhabitants of Paradise are mentioned, the sentences appear in *wasl* to show that all the mentioned attributes and blessings are realized for the righteous and that the rulings are shared among them.

التفسير الأدبي - البلاغى للوصل والفصل فى القرآن الكريم مع التركيز على آراء عبد القاهر الجرجاني (دراسة حالة: سورة الإنسان)

طيبة سيفي¹ كورش فريدون بور²

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٤/٠١ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٦/٠٤ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٦/٢٢ • تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/٠٦/٢٩

الملخص

يُعدّ موضوع «الوصل والفصل» من أبرز المواضيع في علم المعاني. ويرى عبد القاهر الجرجاني في كتابه دلائل الإعجاز أنّ «الوصل والفصل» يشكّل الركيزة الأساسية للبلاغة، ويعتقد أنّ في موضوع «الفصل» يتم الحكم بخير واحد، أما في موضوع «الوصل» فيتم تنفيذ حكمين مشتركين. بعض آيات سورة الإنسان تحتوى على واو وبعضها بدون واو، وتفسير كل حالة من هذه الحالات يمكن القارئ من فهم المعنى بشكل أدق وأعمق في هذه السورة؛ لأن الفصل والوصل في آيات السورة مرتبط ارتباطاً وثيقاً بمضمونها. لذلك، يقوم هذا البحث، بالاعتماد على المنهج

١. أستاذ مشارك في قسم اللغة والأدب العربى، جامعة شهيد بهشتى، طهران، إيران (المؤلف المسؤول).

seyfi@sbu.ac.ir

٢. طالب دكتوراه في اللغة والأدب العربى، جامعة شهيد بهشتى، طهران، إيران.

k_farydounpour@sbu.ac.ir

* للاستشهاد بهذا المقال: سيفي، طيبة؛ فريدون بور، كورش. (١٤٠٤ هـ ش). التفسير الأدبي-البلاغى للوصل والفصل فى القرآن الكريم مع التركيز على آراء عبد القاهر الجرجاني (دراسة حالة: سورة الإنسان). دراسات علوم القرآنية، ٧(٢)، ص ١٢٩-١٥٨.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71176.1358>

الناشر: المعهد العالى للعلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران.

© ١٤٠٤ «حقوق الطبع والنشر محفوظة للمؤلفين بشكل كامل»

الوصفي-التحليلي واستناداً إلى آراء عبد القاهر الجرجاني، بدراسة هذا الموضوع في سورة الإنسان. تشير النتائج المستخلصة من الدراسة إلى أنه في هذه السورة، جاءت ٢١ جملة على هيئة فصل و ٢٢ جملة على هيئة وصل. وقد صيغت المواضع التي تصف الأبرار في الجنة، وكذلك الأحكام المتعلقة بالنبي، على هيئة وصل لتدلّ على أن تنفيذ هذه الأحكام يتم بصورة كاملة ومتكاملة، وتقتصر مشاركتها على الجانب العام فقط. أما الجمل التي تبين الحالات والظروف جاءت على هيئة فصل لتؤكد أن قيود الحالة ثابتة وغير قابلة للتجزئة.

الكلمات المفتاحية

التفسير الأدبي، سورة الإنسان، البلاغة، الوصل والفصل، عبد القاهر الجرجاني.

تفسیر ادبی - بلاغی وصل و فصل در قرآن کریم با تکیه بر آراء عبدالقاهر جرجانی (مطالعه موردی: سوره انسان)

id^۱ طیبه سیفی
 id^۲ کورش فریدون پور

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۲ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ • تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸

چکیده

«وصل و فصل» اساسی‌ترین مبحث در علم معانی است. عبدالقاهر جرجانی در کتاب دلائل الاعجاز، «وصل و فصل» را رکن اصلی بلاغت می‌داند و بر این باور است که در «فصل» یک حکم خبری و در مبحث «وصل» دو حکم مشترک انجام می‌گیرد. برخی آیات سوره انسان با «واو» و برخی بدون «واو» هستند که تفسیر هر یک از این مواضع، زمینه درک و برداشت بهتر معنای آیات در این سوره را برای مخاطب هموار می‌کند؛ زیرا فصل و وصل آیات این سوره ارتباط تنگاتنگی با مفهوم آیات دارند؛ از این رو، پژوهش حاضر با روشی توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر آرای عبدالقاهر جرجانی، این مبحث را در سوره انسان بررسی می‌کند. نتایج به دست آمده پس از بررسی، نشان می‌دهد که در این سوره، ۲۱ جمله به صورت فصل و ۲۲ جمله به صورت وصل بیان شده است. موضوعی که در این سوره وصف ابرار

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید بهشتی تهران. ایران (نویسنده مسئول).

seyfi@sbu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

k_farydounpour@sbu.ac.ir

* سیفی، طیبه؛ فریدون پور، کورش. (۱۴۰۴). تفسیر ادبی - بلاغی وصل و فصل در قرآن کریم با تکیه بر آراء عبدالقاهر جرجانی (مطالعه موردی: سوره انسان). مطالعات علوم قرآن، (۲۷)، صص ۱۲۹-۱۵۸.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71176.1358>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

© ۱۴۰۴ «حق تألیف و حقوق کامل انتشار برای نویسندگان محفوظ است»

در بهشت و نیز احکام مربوط به پیامبر است، همگی به صورت وصل بیان شده است تا نشان دهد فعل این احکام به صورت کامل انجام می‌شوند و صرفاً جنبه اشتراکی دارند و از سوی دیگر آنجا که حالت‌ها را بیان می‌کند به صورت فصل است تا نشان دهد قیود حال ثابت و جزئی جدایی‌ناپذیر است.

کلیدواژه‌ها

تفسیر ادبی، سوره انسان، بلاغت، وصل و فصل، عبدالقاهر جرجانی.

مقدمه

قرآن معجزه حضرت رسول ﷺ برای هدایت و سعادت بشر نازل شد؛ هنگامی که بحث اعجاز این کتاب مطرح می‌شود ناگزیر باید بحث اعجاز را به تمام حوزه‌های قرآن معطوف داشت؛ آن زمان که حروف واژگان قرآن را بررسی می‌کنیم، از صوت به حرف، از حرف به کلمه و از کلمه به جمله می‌رسیم؛ اینجاست که انسان هنگام پژوهش و تطبیق اقرار می‌دارد که این سخن هرگز نمی‌تواند از جانب مردم باشد و این کتاب به زبان عربی از طریق معجزه است (رافعی، ۱۹۹۰م، ص ۲۳۸). یکی از حوزه‌های پژوهش در زبان قرآن، علم بلاغت و یکی از زیرشاخه‌های بلاغت علم معانی است.

علم معانی همان‌طور که از نامش مشخص است، رویکردی درون متنی دارد؛ به بیان دیگر این علم می‌کوشد نشان دهد لفظ چه تأثیری در معنا دارد. از مهمترین موارد علم معانی مبحث «وصل و فصل» در جملات است. این مبحث اهمیت بسیاری در علم معانی دارد تا جایی که برخی بلاغت را تنها در حوزه فهم رموز و اسرار این مواضع در آیات قرآن می‌دانند (ر.ک: جرجانی، بی‌تا، ص ۲۲۲؛ خطیب قزوینی، ۱۳۹۲، ص ۲۳۹؛ حسینی، ۱۴۰۲ق، ص ۲۰۱). «وصل» همان پیوستگی میان جملات و «فصل» در مقابل آن قرار دارد که همان گسست میان جملات است.

از میان علمای علم بلاغت از دیرباز تاکنون اندیشمندان بسیاری با نگارش اثر گام‌هایی برای اعتلای این علم برداشتند؛ از این رو این پژوهش در پی سرچشمه‌های علم بلاغت رفت و در آن میان کسی جز شیخ عبدالقاهر جرجانی نبود. عبدالقاهر بن عبدالرحمان جرجانی ادیب، نحوی، مؤسس و نظریه‌پرداز بلاغت در سده پنجم قمری است که امام البلاغة خوانده می‌شود. وی با نگارش دو اثر دلائل الاعجاز و اسرار البلاغة، علم بلاغت عربی را در جامه‌ای نو و با روشی شگرف عرضه نمود.

از آنجا که قرآن سرشار از حکمت‌های بیکران و مملو از جملاتی است که وصل و فصل آنها مورد استدلال است، پژوهش حاضر تنها به بررسی این مواضع در سوره انسان که «وصل و فصل» به‌وفور در آن دیده می‌شود، بسنده کرده است. سوره انسان آفرینش

انسان و شرح حال بهشتیان را در پی دارد و با گزاره‌های تصویری غنی، سعی دارد معانی را به مخاطب عرضه کند که در الفاظ نهفته است.

۱. مسئله پژوهش

جملاتی در قرآن وجود دارند که حرف «واو» آنها را به یکدیگر متصل می‌کند (وصل)، و در مقابل جملاتی نیز هستند که با وجود شرایط، اما «واو» میان آنها ذکر نشده است (فصل). هر دو موضعی که بیان شد دارای شرایط و اقسامی است و لاجرم دلیلی باید باشد؛ زیرا متن، قرآن است و قرآن، معجزه الهی می‌باشد.

جرجانی مبحث وصل و فصل را ذیل دو عنوان اصلی در کتاب «دلائل الاعجاز» ذکر می‌کند؛ وی در عنوان اول وصل و فصل جملات حالیه را بررسی می‌کند و پس از آن به‌طور عام به مبحث وصل و فصل در جملات می‌پردازد. به‌طور خلاصه وی بر این باور است که وجود «واو» دو حکم را بیان می‌کند در حالت تشریک و عدم آن، همان حکم ماقبل است و بیان اصلی یک حکم دیگر ذیل معنای اول (جرجانی، ۱۳۶۸، ص ۲۸۶).

با تأمل در سوره انسان، شاهدیم که برخی آیات با «واو» شروع شده و برخی بدون «واو» است و نیز جملاتی وجود دارند که حالت را بیان می‌کنند و گاه با «واو» حالیه و گاه بدون «واو» حالیه هستند. از آنجایی که سوره انسان تصویری گویا از بهشت و توصیف ابرار و نیز آفرینش انسان است، باتوجه به این هدف، هر یک از مواضع وصل و فصل در این سوره باید دلایل متقن خود را داشته باشند که نیازمند بررسی و تحلیل روشمند است. در سوره انسان ۲۲ «واو» وجود دارد که مواضع وصل این سوره را تشکیل می‌دهد و نیز ۲۱ جمله وجود دارد که به‌صورت فصل (بدون واو) ذکر شده است؛ همچنین در پنج جمله حالیه، که ذیل مباحث فصل در این سوره وجود دارد، جمله حالیه بدون «واو» ذکر شده است.

پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر آرای بلاغی عبدالقاهر جرجانی در کتاب «دلائل الاعجاز»، سعی دارد تا با تأمل در این جملات و تحلیل مواضع وصل و فصل و علل آنها فهم و برداشت مخاطب از پیام و مضمون آیات را

هموار کند و گوشه‌ای از اعجاز قرآن را در این حوزه به مخاطب بنمایاند. برای رسیدن به هدف پژوهش باید به سؤالات زیر پاسخ دهیم:

۱. طبق دیدگاه جرجانی فصل و وصل در این سوره چه کارکرد معنایی دارد؟
۲. تحلیل روشمند آیات وصل و فصل چه بازتابی در فهم دقیق معنا برای مخاطب دارد؟

۲. پیشینه

باتوجه به اهمیت مبحث فصل و وصل آیات قرآن، در این حوزه پژوهش‌هایی چند انجام شده است از جمله:

کتاب *أسرار الفصل والوصل في البلاغة القرآنية* اثر صباح عبید دراز (۱۹۸۶م)؛ در این کتاب نویسنده به‌طور عام موضوعاتی که بعضاً وصل و فصل در آنها وجود دارد ذکر کرده و در آخر برخی مواضع فصل را با شاهد مثال آورده است. این پژوهش کلی است، اما پژوهش حاضر با توجه به معنای سیاقی آیات سوره انسان و با تکیه بر نظریات جرجانی سعی در بررسی موشکافانه آیات سوره انسان را دارد.

پایان‌نامه‌ای با عنوان تحلیل کاربرد وصل و فصل در جزء اول قرآن کریم، نوشته سیدهاشم حسینی مهرآبادی (۱۳۹۵)؛ در این پژوهش نگارنده به شیوه‌ای عام وصل و فصل را در جزء اول قرآن کریم بررسی کرده است و نظرات مختلف را در این حوزه گردآوری کرده است و در پایان به این نتیجه رسیده است که وصل و فصل در جزء اول قرآن با حکمت خاصی انجام گرفته است.

پایان‌نامه‌ای با عنوان «نگاهی نو به مبحث فصل و وصل با تکیه بر شواهد قرآنی» نوشته سکینه حجازی (۱۳۹۲)؛ نویسنده در ابتدای پژوهش می‌نویسد که بحث وصل و فصل مفصل است و حد بلاغی بالایی دارد؛ ازاین‌رو این پژوهش تنها در حوزه چهار اسلوب «کفی با»، «سبحان»، «ندا» و «قسم» با شواهد قرآنی انجام شده است. یعنی جایی که وصل و فصل هر کدام امکان صورت یافتن را داشتند. همچنین انشائی یا خبری بودن اسلوب‌های گفته شده را نیز با توجه به سیاق آیات مورد بررسی قرار داده است و

همچنین بیان می‌کند که نوعی وصل جدید با عنوان «کمال الاتصال مع الایهام» را کشف و نوعی «ف» را که آن را فاء فاصله نامیده است نیز به دست آورده است. این پژوهش به طور عام فصل و وصل را مورد ارزیابی قرار داده است؛ پژوهش حاضر اما وصل و فصل را با تکیه بر نظریات جرجانی پیش برده است.

مقاله‌ای با عنوان بلاغت وصل و فصل در آیات قرآن از منظر تفسیر المیزان نوشته سیدمحمد میرحسینی و فاطمه السادات ارفع (۱۳۹۷)؛ از آنجاکه تطبیق وصل و فصل در قرآن با زبان فارسی سخت است، خیلی از مفسران این حوزه را نادیده می‌گیرند. در این مقاله اهتمام علامه طباطبایی را به این گونه جملات و تأثیر و تفهیم ایشان در معانی آیات را بیان کرده و ثابت نموده که علامه در برخی موارد این حوزه را تصریح و معنای اصلی آیه را ذکر کرده است.

مقاله‌ای با عنوان فراهنجاری دستوری فصل و وصل در قرآن کریم با تکیه بر نظریه متنتیت، نوشته کبری راستگو و عفت سادات علوی (۱۴۰۰)؛ رویکرد اصلی این مقاله یکی از موارد مهم علم متن‌شناسی، یعنی بحث فراهنجاری است که از مجموعه نظریات متنتیت برداشت می‌شود، و طبق نتایج این نظریه گسستگی و پیوستگی جملات به وسیله حرف عطف تأثیر در معنا و متن دارد و معانی مختلفی را در تصویر قرآن ارائه می‌دهد. با بررسی‌های انجام شده پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که تاکنون پژوهشی درباره مواضع فصل و وصل در سوره انسان با تکیه بر دیدگاه جرجانی انجام نشده است؛ بدین جهت مقاله حاضر به این مهم همت گمارده است.

۳. ادبیات نظری

۳-۱. وصل و فصل

«فصل» در لغت به معنای جای خالی میان دو چیز است و هر فصلی وصلی را در پی دارد. «وصل» ضد هجران و خلاف «فصل» است؛ یعنی اتصال دو چیز به یکدیگر (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، صص ۵۲۱، ۷۲۶). طبق این تعریف در این بحث دو نقیض وجود دارد یعنی فصل ضد وصل و بالعکس می‌باشد.

«وصل» در اصطلاح علوم بلاغی معنای دیگری دارد؛ صاحب مختصرالمعانی در تعریف «وصل» چنین می‌نویسد: «الوصل عطف بعض الجمل علی بعض» (تفتازانی، ۱۳۷۰، ص ۱۴۵). اصلی‌ترین حکم وصل عطف جمله به وسیله «واو» است و به‌طور مطلق برای جمع و مشارکت در یک حکم است و ترتیب و زمان در آن مطرح نیست؛ یعنی آن‌گاه که گفته شود «جاء محمد و علی» به آن معنا است که می‌خواهیم حکم «آمدن» را بر دو مسندالیه «محمد و علی» اثبات کنیم و اشتراک را برای آنها بیان کنیم. فصل نیز که به‌عنوان نقیض وصل وجود دارد، اصلی‌ترین حوزه این مبحث به‌شمار می‌رود. علمای بلاغت آنچه را که نیازمند دقت است و موضوع اصلی بلاغت را تشکیل می‌دهد فصل می‌دانند. طبق دیدگاه سکاکی، این فصل است که نیازمند دقت و ذوق است و چون اصل بر ذکر «واو» است و این عدم ذکر به‌عنوان وصل و قرا دادن جملات در حالت فصل نیازمند ذوق بلاغی است (ر.ک: سکاکی، ۱۹۸۷م، ص ۲۴۹).

۱۴۱

مطالعات قرآنی

تفسیر ادبی - بلاغی وصل و فصل در قرآن کریم بر آراء عبدالقاهر جرجانی (مطالعه ...)

جرجانی به‌عنوان پیشگام علم بلاغت بحثی مفصل و گسترده پیرامون فصل و وصل دارد و این حوزه را از مهمترین موارد بلاغت می‌داند. وی در مورد نگاهی مختصر و گذرا به این مبحث چنین می‌نویسد: «عده‌ای هنگام مواجه با یک کلامی که عطف در آن صورت نگرفته است می‌گویند کلام مستأنفه شده و از ماقبل خود منقطع شده است. باید گفت که ذهن آنها بیش از این را تتبع نمی‌کند و آنها در غفلت هستند غفلتی بسیار سخت» (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۳۱). این موضع سخت جرجانی نسبت به باب وصل و فصل نشان می‌دهد فهم دقیق جمله‌ای که وصل شده و یا جمله‌ای که می‌توانست وصل شود، اما فصل در آن اتفاق افتاده، بسیار مهم است و نیازمند ذوقی سرشار و کنکاشی دقیق است.

جرجانی در کتاب دلائل الاعجاز ابتدا پیرامون وصل و فصل جمله حالیه سخن می‌گوید و دلائل این بحث را پیرامون جملاتی که حال واقع می‌شوند بیان می‌کند. سپس به‌طور عام در مورد عطف و عدم عطف جملات سخن می‌گوید. از آنجا که در سوره انسان هر دو نوع این جملات وجود دارد، سزااست که به هر دو نظر جرجانی پیرامون فصل و وصل پرداخته شود.

۳-۲. فصل و وصل جمله حالیه

بحث فصل و وصل در مورد جمله حالیه است نه حال مفرد. جمله حالیه دو کاربرد دارد؛ گاهی با «واو» همراه است و گاهی بدون «واو» است (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۰۲). پر واضح است زبان عربی، که زبان قرآن نیز می‌باشد، دقیق و متقن است و نمی‌توان بدون استدلال از کنار قواعد آن گذشت. عبدالقاهر جرجانی می‌گوید: قطعاً جملاتی که حال واقع می‌شوند و چنین فرق آشکاری با هم دارند، باید علتی داشته باشند و نمی‌توان گفت بود و نبود «واو» در آنها تفاوتی ندارد (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۱۲)؛ از این رو در جملات حالیه ذکر و حذف «واو» تأثیر دقیقی در معنا خواهد داشت.

طبق نظر جرجانی برای فهم فصل و وصل جمله حالیه باید انواع خبر روشن شود. وی خبر را دو نوع ذکر می‌کند؛ خبری که بدون آن، جمله ناتمام و چنین خبری جزئی از جمله است و نیز خبری که جزء اصلی جمله نیست و معنایی اضافی بر خبر دیگر است. و در پایان بیان می‌کند که قسم اول همان خبر مبتدا و قسم دوم حال است (جرجانی، ۱۳۶۸، ص ۲۸۰). عبدالقاهر در حقیقت این انواع خبر را بازتابی در فصل و وصل جمله حالیه ذکر کرده است. از سوی دیگر خطیب قزوینی به تبعیت از جرجانی این بحث را ذکر کرده است و از آن با عنوان «حال منتقله» یاد می‌کند و اضافه می‌کند: حال منتقله یا با واو است یا بدون واو، پس باید گفت اصل در حال منتقله آن است که بدون واو باشد به چند دلیل: (۱) آنکه اعرابش تابع نیست؛ زیرا واو حالیه در اصل برای عطف است؛ (۲) آنکه در معنا حکمی بر ذوالحال است؛ (۳) آنکه در حقیقت وصف ذوالحال است (خطیب قزوینی، ۱۳۹۲، ص ۲۶۱-۲۶۲)؛ از این رو هر جمله‌ای که حال واقع می‌شود و بدون واو است، در حقیقت قصد ما اثبات یا وقوع فعل صدر جمله است و خواستیم که جمله دوم را در قالب یک خبری اضافی به فعل اول ضمیمه کنیم (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۱۳). آن‌گاه که گفته شود «جاءنی زید یرکب» یعنی همان «جاءنی زید راکباً» می‌باشد و به عبارت دیگر می‌خواهیم تنها آمدنی را اثبات کنیم که سواره است و در اینجا به طور کلی یک حکم وجود دارد.

عکس این قضیه برای وصل صادق است. یعنی آن‌گاه که در جمله حالیه واو ذکر

شود، در حقیقت قصد ما اثبات خبر در جمله اول است، پس خبر جدید دیگری را آورده و دوباره برای صاحب حال اول اثبات خواهیم کرد (جرجانی، ۱۳۶۸، ص ۲۷۰). پس در وصل جمله حالیه دو حکم برای یک مسندالیه «صاحب حال» را داریم؛ یعنی در جمله «جاءنی زید و غلامه یسعی بین یدیه» یک مسندالیه (زید) داریم و دو حکم (جاء و سعی) را برای آن اثبات می‌کنیم.

جرجانی در دلائل الاعجاز مطرح می‌کند که تشخیص موردی که مقتضی واو است از موردی که منفصل است و بدون واو می‌آید دشوار است (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۰۲)؛ اما باید این مطلب را در اینجا خاطرنشان کرد که این بحث در قرآن منتفی است، زیرا ما هرگز قادر بر وصل و فصل (دست بردن در متن) نیستیم؛ از این رو تنها با استدلال این مهم حل می‌شود.

۳-۳. فصل و وصل در جملات عام

جرجانی در مورد عطف جملات این گونه می‌گوید: «جمله‌ای که به صورت عطف می‌آید (وصل) و نیز جمله‌ای که ترک عطف دارد (فصل)، و نیز جملات استینافی و ابتدایی؛ حقا از اسرار بلاغت هستند» (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۲۲). جرجانی و به دنبال او خطیب قزوینی، جملات معطوف در این حوزه را دو قسم می‌دانند؛ حالت اول آن است که جمله اول محل اعرابی دارد و بخواهند جمله دوم را در اعراب و حکم شریک آن بسازند، لذا عطف حتمی و مانند عطف مفرد به مفرد است. و حالت دوم آن است که جمله محل اعرابی ندارد و جمله اول دارای حکمی باشد که نخواهد به دومی سرایت کند؛ لذا فصل حتمی است (خطیب قزوینی، ۱۳۹۲، صص ۲۴۱-۲۳۹؛ جرجانی، بی‌تا، ص ۲۲۳). طبق این گفته واو عطف (وصل) تنها زمانی است که مشارکت در حکم وجود دارد، یعنی در جمله «زید قائم و عمرو قاعد» تنها زمانی درست است که (زید و عمرو) نظیر و شراکتی در حکم داشته باشند در غیر این صورت غلط خواهد بود.

نکته مهم دیگر آن است که اگر مسندالیه هر دو جمله یکی باشد و تضاد معنایی نیز وجود داشته باشد و عطف صورت گیرد، آن وصل صحیح خواهد بود، چون حکم‌ها بر

یک شخص جاری می‌شود (جرجانی، بی‌تا، ص ۲۲۶). برای مثال درجمله «هو یا امر و ینهی» اگرچه تضاد در افعال وجود دارد، اما اشتراک حکم توسط مسندالیه واحد موجب می‌شود که وصل صحیح باشد.

جرجانی در دلایل الاعجاز بدون تصریح عنوان، موضوعی را برای عدم عطف (فصل) بیان می‌کند مانند؛ جملات بدل، تأکید، نعت و یا هنگامی که معنا مانع از عطف شود و یا زمانی که جمله دوم پاسخ سوال مقدر جمله اول باشد و یا هنگام عطف سه جمله (جرجانی، بی‌تا، صص ۲۴۴-۲۲۷). علمای بلاغت با تکیه بر آرای جرجانی موارد فصل را در پنج مورد استخراج، و با ذکر عنوان و فصل‌بندی آن را این‌گونه تصریح کرده‌اند:

۱. کمال اتصال: یعنی دو جمله دارای اتحاد کامل باشند، اما جمله دوم یا بدل باشد یا رافع ابهام و یا تأکید؛
۲. کمال انقطاع: جایی که دو جمله اختلاف کامل با یکدیگر دارند یا اختلاف در خبری و انشایی بودن یا در معنا؛
۳. شبه کمال اتصال: جایی که گویی جمله دوم پاسخی است برای جمله اول؛
۴. شبه کمال انقطاع: جایی که سه جمله است و عطف اولی بر سومی صحیح، اما با دومی غلط است؛ لذا فصل است؛
۵. توسط بین کمالین: دو جمله تناسب دارند، اما مانعی برای عطف آنها است (تفتازانی، ۱۳۷۰، صص ۱۴۷-۱۴۸).

۴. مواضع وصل و فصل در سوره انسان

۴-۱. مواضع فصل

در سوره انسان ۲۱ جمله به صورت فصل ذکر شده است، به این معنا که «واو» در بین ۲۱ جمله در این سوره وجود ندارد. بسیاری از جملات از حیث این ساختار شبیه به یکدیگر هستند؛ بنابراین برای نمونه چند مورد از آنها بررسی خواهد شد.

«إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (انسان، ۳).

در آیه ۳ سوره انسان جمله «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ...» بدون آمدن «واو» بلافاصله پس از آیه دوم ذکر شده است. موضوع اصلی آیه دوم خلقت انسان از نطفه مخلوط و حالت او به عنوان سمیع و بصیر است و در آیه خداوند می‌فرماید که ما راه را به او نشان دادیم، خواه او شاکر باشد خواه کافر؛ این نکته مهم است که هدایت خداوند و نشان دادن راه ذیل حکم خلقت قرار دارد نه در حکمی جدا.

این آیه همسو با آیه پیش از خود است؛ علامه مغنیه ذیل این آیه می‌نویسد: «خدای سبحان در این آیه به انتقال انسان از زندگی حیوانی به زندگی انسانی اشاره می‌کند، بدین معنا که پس از تکامل شکل اندامی و حواس ظاهری انسان، خداوند عقل و ادراک را به او بخشیده است تا وی حق و باطل و هدایت و گمراهی را تشخیص دهد؛ و نیز به او آزادی بخشیده تا بر اثر برخورداری از عقل و آزادی شایستگی بر دوش گرفتن مسئولیت و استحقاق پاداش یا مجازات را پس از بیان و ارائه دلیل پیدا کند» (مغنیه، ۱۳۹۷، ج ۷، ص ۷۹۸).

۱۴۵

مُطَالَعَةُ الْقُرْآنِ

تفسیر ادبی - بلاغی وصل و فصل در قرآن کریم بر آراء عبدالقاهر جرجانی (مطالعه ...)

پس همسو بودن این امر تنها با توجه به فصل این آیه ممکن است. و براساس آنچه از جرجانی گفته شد وجود «واو» باعث دو اخبار دو حکم جدا و اشتراک آنها می‌شود؛ اما عدم آن، یک حکم را می‌رساند و در این مورد قرآن خلقت انسان را همسو با هدایت انسان ذکر کرده است. به عبارت دیگر اگر حرف «واو» در ابتدای این آیه وجود داشت، یعنی خلقت انسان حکمی جدا دارد و هدایت او نیز کاملاً جدا از خلقت او است و فقط تشریک خلقت و هدایت مطرح است و گویی امری جدا از هم محسوب می‌شوند؛ اما همان‌طور که دیده شد هدایت انسان همسو با خلقت انسان است و این فصل بودن این آیه است که این مهم را می‌رساند. «قَوَارِيرٍ مِنْ فُضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا» (انسان، ۱۶).

در آیه ۱۶ سوره انسان جمله وصفیه‌ای در فراز پایانی این آیه ذکر شده است. به نظر همه مفسران این جمله صفت است، اما نکته مهم فاعل ضمیر بارزی است که در این فعل وجود دارد؛ برخی نیز «قدروها» را به صورت مجهول خوانند و آن را به این صورت توجیه کردند که بر اندازه پروردگارشان است که نه از آن کم می‌شود و نه زیاد می‌شود

(ر.ک: اندلسی ۱۹۹۳م، ج ۸، ص ۳۸۹؛ نحاس، ۲۰۰۹م، ج ۵، ص ۱۵۵). اما شیخ رازی این قرائت را رد می‌کند و بر این باور است که اشتباه است. وی می‌نویسد: «این قرائت مضطرب است و بر عربیت راست نیست، برای آنکه کأس مقدر است نه اصحاب کأس» (رازی، ۱۳۹۶، ج ۲۰، ص ۸۵)؛ بنابراین مشخص است که این جمله باید وصف افراد باشد.

برای بررسی فصل این جمله که در قالب جمله وصفی است باید ابتدا بدانیم که آیا می‌توان «واو» را قبل آن گذاشت یا خیر؟ وجود «واو» هیچ مانع نحوی ندارد، اما با توجه به سیاق آیه موجب انحراف معنا می‌شود. در مورد مرجع ضمیر فاعلی دو وجه وجود دارد؛ برخی می‌گویند که خادمین بهشت هستند و برخی می‌گویند شاربین (ابرار) هستند (طبرسی، ۲۰۰۶م، ج ۱۰، ص ۱۶۹). در هر صورت وجود «واو» دو فعل را می‌طلبد چه مرجع آن اهل بهشت باشند و چه خادمین بهشت؛ یعنی در صورت وجود «واو» این جام‌ها گرد گردانده آنها می‌شد و نیز اندازه می‌شد، یعنی دو حکم تحقق می‌یافت در صورتی که در اینجا تنها حکم اصلی (یطاف) است و با توجه به فعل بودن این آیه و اینکه بهشت خادم دارد به نظر می‌رسد این فعل توسط خادمین انجام می‌شود نه شاربین.

۱-۴-۱. جملات حالیه

در سوره انسان، ۵ جمله حالیه وجود دارد که همگی به صورت فصل بیان شده‌اند و طبق آنچه جرجانی عنوان می‌کند؛ عدم وجود «واو» در جمله حالیه، بیانگر تک حکمی بودن گزاره است. از آنجا که بررسی تک تک آنها به صورت تفصیل از حوصله این بحث خارج است، به بررسی چند نمونه از این باب بسنده می‌کنیم.

«هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا» (انسان، ۱).

در آیه اول از سوره انسان حالتی را برای انسان متصور می‌شود؛ در این آیه می‌خواهد بگوید که انسان در یک بازه زمانی ذکر نشده بود، یعنی گویی که گفته است؛ «هل أتى عليه حين من الدهر غير مذکور» (زمخشری، ۱۳۹۲، ج ۴، ص ۸۱۹). این جمله حالیه «لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا» برای انسان بدون «واو» ذکر شده است تا هدف اصلی

آیه حفظ شود به این صورت که عدم ذکر انسان در گذشته ذیل حکم گذر زمان بر وی است.

هدف اصلی این آیه آن است که انسان بیندیشد و به عقلش رجوع کند که انسان چیز قابل ذکری نبوده است و چه چیزی وی را از نیستی به هستی آورده است (مغنیه، ۱۳۹۷، ج ۷، ص ۷۶۹)؛ از این رو جمله حالیه مبنی بر اینکه انسان چیز قابل ذکری نبوده یک حکم و خبر به شمار نمی رود، بلکه تنها یک تلنگری برای انسان است. به زبان دیگر عدم وجود «واو» در این آیه نشان دهنده آن است که غرض یکی است و آن زمانی است که بر انسان گذشته است «هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ؛ و اگر «واو» در این آیه ذکر می شد، این اشکال پیش می آمد که خداوند هدفش دو حکم است؛ یعنی زمانی بر انسان گذشت (یک حکم) و انسان قبل آن زمان ذکر نبود (حکم دیگر) حال که چنین نیست؛ در حقیقت این فصل به خوبی گویای پیام و هدف این آیه است و چه بسا که وصل دو جمله مبین این معنا و غرض نبود.

«إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا» (انسان، ۹).

نمونه ای دیگر در آیه ۹ این سوره است آنجا که حالت ابرار را مبنی بر عدم خواست پاداش و شکر از اطعام شدگان بیان می کند. در جمله حالیه «لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا» سه هدف اصلی نهفته است؛ اول آنکه بیان حسن نیت و ابرار است؛ دوم آنکه تأکیدی بر اخبار خداوند برای عمل آنان است؛ سوم آنکه تأکید می دارد جزادهنده تنها خداست (رازی، ۱۳۹۶، ج ۲۰، ص ۷۵) و اگر این جمله حالیه با واو ذکر می شد، هیچ کدام از اهداف محقق نمی شد.

طبق دیدگاه جرجانی «واو» ذاتاً برای اتصال دو حکم است و عدمش نشان از یک حکمی بودن گزاره دارد. در این آیه تنها اطعام برای خداوند مدنظر است و آن جمله حالیه ذیل همین حکم قرار دارد؛ بنابراین در این آیه چون حکم یکی است؛ ذکر «واو» باعث این شک می شد که «اطعام برای خداوند» و «نخواستن جزا و شکر از آنها» دو خبر و دو حکم متفاوت است؛ در حالی که این موارد همانند یکدیگر به شمار می آیند.

جدول (۲): مواضع فصل در سوره انسان با تکیه بر تحلیل موردی

مواضع فصل ^۱	تحلیل
هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ (و) لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾	حکم تنها گذر زمان بر انسان است و جمله (لم یکن... یکن...) حالت انسان را ذیل این حکم بیان می کند.
(و) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ (و) نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾	آیه شروع جمله است و تشریک بر گذر زمان بر انسان ندارد، و نیز جمله (نبتلیه...) حال به شمار می رود، ذیل خلقت انسان یعنی تنها این آیه حکم خلق انسان را دارد.
(و) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾	هدایت انسان هیچ تشریکی با آزمایش وی ندارد؛ لذا «واو» نباید ابتدای آیه باشد.
(و) إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَعْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾	آماده سازی زنجیرها برای کافران یک حکم جدا و غیرمشترک با هدایت انسان است، لذا وجود «واو» باعث تشریک این دو حکم بود.
(و) إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾	حالت بهشتیان و نوشیدن جام، شروع یک حکم است که تشریکی با آماده سازی زنجیر برای کافران ندارد.
(و) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ (و) يُفَجَّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾	کلمه «عیناً» باتوجه به وجوه اعرابی ذکر شده برای آن در هر صورت ذیل آیه قبل است و حکمی مستقل محسوب نمی شود. «یفجرونها...» صفت برای «عین» است و همگی این آیه ذیل حکم «یشربون» قرار دارد.

۱. این (و) در آیات نشان فصل است، یعنی در این موضع «و» نیامده است.

مواضع فصل ^۱	تحلیل
(و) يُوَفُّونَ بِاللَّذَرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾	وفای نذر در دنیا انجام می‌شود، پس نمی‌تواند مشترک با نوشیدن جام در بهشت باشد.
(و) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ (و) لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾	اطعام برای خدا یک حکم مستقل است و علتی است برای اطعام در آیه هشتم. جمله «لانريد...» ذکر حالت اطعام‌دهنده است نه اثبات یک فعل برای آنها، بلکه حکم اصلی اطعام است.
(و) إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾	ترس از قیامت و روز جزا یک فعل انجام‌شدنی توسط اهل بهشت است و هیچ تشریکی با اطعام ندارد.
قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ (و) قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾	جمله «قدروها...» صفت است، و در صورت وصل با «واو» معنای آن حکم دیگری را می‌رساند و یا حالت را بیان می‌کند که جزو هدف آیه نیست.
(و) عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسِيلًا ﴿١٨﴾	در مورد «عیناً» اقوال مختلف است (ر.ک: اندلسی، ۱۹۹۳م، ج ۸، ص ۳۹۰)؛ اما در صورت وصل با «واو» این اشکال پیش می‌آمد که چشمه جدای از آن «کأس» در آیه قبل است، حال که چنین نیست.
وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (و) إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا ﴿١٩﴾	فصل در این آیه نشان می‌دهد حکم فعل دیدن ذیل یطوف است نه جدا، به این معنی که در صورت وصل یعنی دو فعل توسط اهل بهشت انجام می‌شود.

مواضع فصل ^۱	تحلیل
(و) عَلَيْهِمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾	این حکم ذیل همان «یطوف» است و وجود «واو» باعث جدا شدن احکام می شود.
(و) إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾	این آیه شروع تازه ای است و هیچ ربط به ماقبل ندارد برای همین وجود «واو» باعث تشریک حکم «سقاها» بر جزاء داشتن اهل بهشت بود.
(و) إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾	این آیه یک حکم است که منفصل کامل از ماقبل است و نزول قرآن ربط به تشریک داشتن حکم سعی شکر شده اهل بهشت ندارد.
(و) إِنَّ هَؤُلَاءِ يُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾	این آیه وصف کفار است و ماقبل آن احکام پیامبر است؛ لذا عطف آن نادرست است.
(و) نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَفْئَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾	خلقت خداوند حکمی است که از آن خبر می دهد و ربط حکمی به صف کفار ندارد.
(و) إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَيَّ رَبًّا سَبِيلًا ﴿٢٩﴾	این آیه نیز شروع یک خبر تازه است و نیازی به وصل ندارد.
وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ (و) إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾	علیم و حکیم بودن خداوند ذیل مشیت او است و حکم جدا محسوب نمی شود.
(و) يَدْخُلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾	مشیت دخول اهل بهشت توسط خداوند ربط به مشیت افراد ندارد؛ لذا فصل این آیه نشان از این امر دارد.

۲-۴. مواضع وصل

در سوره انسان ۲۲ جمله وصل وجود دارد که با «واو» عطف به یکدیگر شده است. بررسی تک تک آنها در این بحث نمی‌گنجد؛ از این رو به بررسی آیاتی چند از این مواضع اکتفا می‌کنیم.

«يُؤْفُونَ بِالَّذِیْ وَيَخَافُونَ یَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیْرًا» (انسان، ۷).

در آیه ۷ از این سوره جمله «وَيَخَافُونَ یَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیْرًا» به ماقبل عطف شده است. براساس دیدگاه جرجانی «واو» برای تشریک دو حکم به‌شمار می‌رود و در این آیه دو ویژگی برای ابرار متصور است؛ یکی وفای به نذر و دیگری ترس از قیامت. در این آیه «نذر» به معنای وعده‌ای برای خدا و «یخافون» یعنی در هر چیزی از خدا فرمان می‌برند و از روز عذاب قیامت ترسان هستند (مغنیه، ۱۳۹۷، ج ۷، ص ۸۰۴). پس در این آیه با دو حکم مواجه هستیم که توسط «واو» به هم متصل شده است، یعنی اشتراک بین احکام، نه جمله تعلیلیه. یعنی معنای آیه این نیست که بگوییم: ابرار به علت ترس از قیامت وفای به نذر دارند، بلکه ابرار آن خوف دائمی مؤمن را دائم دارند (ر.ک: نراقی، ۱۳۹۰، ص ۱۵۷). این «واو» نشان‌دهنده آن است که وفای به نذر و خوف از قیامت ارتباطی با هم دارند. یعنی وفای به عهد می‌کنند در حکمی جدا و می‌ترسند از روز قیامت به‌طور جدا، نه اینکه ابرار وفای به عهد می‌کنند؛ درحالی که از قیامت می‌ترسند یا به علت اینکه از قیامت می‌ترسند؛ بنابراین مشاهده می‌شود که این دو معنا تفاوتی شگرف با یکدیگر دارند. به عبارت دیگر فعل ترسیدن در این آیه جز عمل به‌شمار می‌رود نه حالت و این همان تفاوت ظریفی است که «واو» متصله در این آیه پدید آورده است؛ که نشان می‌دهد هم وفای به نذر دارند و هم ترس را دارند، نه اینکه حالت ترس را داشته باشند، بلکه فعل ترس را دارند.

«فَوَقَّاهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْیَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا» (انسان، ۱۱).

این آیه بیانگر دو عمل خداوند نسبت به ابرار است؛ یکی «فَوَقَّاهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْیَوْمِ» و دیگری «لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا» که توسط «واو» به یکدیگر عطف شده‌اند. ویژگی «واو» تشریک بین دو حکم است و «فاء» ترتیب را می‌رساند که زمانش کوتاه است (حسن،

۱۳۹۹، ج ۴، ص ۴۱۰). بنابر قول علامه طباطبایی، معنای آیه این است که خداوند آنها را حفظ و شر آن روز را از آنها منع کرد و با بهشت و سرور با آنها روبرو شد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲۰، ص ۳۵۷)؛ در نتیجه در این آیه با دو عمل روبه‌رو هستیم.

اگر «واو» در این آیه ذکر نمی‌شد و یا حرف دیگری جای آن را می‌گرفت، معنای آیه به کلی تغییر می‌کرد. خداوند در این آیه در حکم اول آنها را از شر حفظ کرد و حکم دوم آن است که با خرمی و شادابی با آنها روبه‌رو شد. در نتیجه در این آیه با یک منع و یک اعطا از جانب خداوند خطاب به بهشتیان مواجه هستیم که توسط «واو» به یکدیگر وصل شده‌اند. هدف این آیه نشان‌دادن شادی و سرور با حالت منع خدا نیست (اگر بدون واو بود در قالب جمله حالیه) و یا اینکه غرض آیه نشان‌دادن شادی و سرور پس از حفظ نیست (اگر حرف عطف «فاء» یا «ثم» بود)، بلکه این وصل بر این دلالت می‌کند که دو عمل جداگانه توسط خداوند برای اهل بهشت است نه در یک حکم کلی.

«إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا» (انسان، ۲۲).

خداوند متعال پس از بیان احوالات ابرار آیه‌ای را با عنوان حسن ختام این موضوع ذکر می‌کند؛ خداوند در آیه ۲۲ این سوره می‌فرماید که بهشت با تمام آراستگی تماماً برای شما خواهد بود که جزای عمل شماست و فرمود عمل شما به منزلت نعمت و رضای خدا از آن به منزله شکر باشد (رازی، ۱۳۹۶، ج ۲۰، ص ۹۰). به این ترتیب خداوند در این آیه می‌خواهد بگوید جزای شما جواب داده شده (بهشت) و عمل شما رضایت خداوند را به همراه دارد.

آنچه مهم است نقش «واو» در این آیه است که به نظر جرجانی، به یقین در انتقال بر معنا تأثیر دارد. ظاهر آیه این است که اخباری مبنی بر پاداش اهل بهشت وجود دارد، با حالت رضای خداوند؛ اما این «واو» با وصل، دو حکم را جدا و حالت را محو کرده است، به طوری که یک اخبار برای اهل بهشت (حکم اول)، و یک اخبار مبنی بر رضایت خداوند وجود دارد (حکم دوم)؛ درحقیقت در حکم دوم وجود این «واو» مانع از انحراف فهم آیه است؛ زیرا اگر این جمله به صورت فصل و حالیه بود، بیانگر حالت

محض خداوند نسبت به حکم اخبار جزای اهل بهشت بود که این -نعوذ بالله- باعث انحراف بود؛ چرا که خداوند شاکر نیست بلکه این مجاز از رضایت خداوند به شمار می‌رود.

جدول (۱): مواضع وصل در سوره انسان با تکیه بر تحلیل موردی

مواضع وصل ^۱	تحلیل
يُوقُونَ بِالْذُّرِّ وَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾	وفای به نذر و ترس از قیامت دو حکم جدا است؛ و تعلیل و حالت نیست.
وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾	اطعام کردن جزء یک حکم جدا به شمار می‌رود و ذیل نذر قرار ندارد، به عبارت دیگر هر اطعام کننده‌ای، نذردهنده نیست.
فَوَقَّاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾	نگهداری خداوند از شر آن روز و دیدار آنها با شادی و سرور دو حکم جدا است و حالت را بیان نمی‌کند.
وَجَزَّاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾	جزاء دادن خداوند به اهل بهشت یک عمل جدا برای خداوند به شمار می‌رود، یعنی سه حکم خداوند در این آیه اجرا می‌شود: (۱) نگهداری آنان (۲) دیدار با سرور (۳) جزاء دادن آنها.
وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾	سایه داشتن تصویری از بهشت است نه جزای پروردگار؛ لذا فصل آیه موجب اشتباه در معنا بود. آسان‌چیدن میوه‌ها حکمی جدا در تصویر بهشت است و ذیل داشتن سایه در آنجا قرار ندارد.
وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَاتٍ مِنْ فَضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا ﴿١٥﴾	گردانیده شدن جام‌ها، یک عمل در بهشت به شمار می‌رود و حکمی جدا دارد و مربوط به چیدن میوه‌ها نیست.

۱. این واو در آیات نشانه وصل با حرف عطف در متن شریف قرآن است.

مواضع وصل ^۱	تحلیل
وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا رَٰحِيًّا ﴿١٧﴾	نوشانیده شدن اهل بهشت و ابرار از جام یک حکم منفصل از گردانیده شدن است و در معنا نیز مشخص است. ^۱
وَيُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثورًا ﴿١٩﴾	گردش ولدان نیز حکمی جدا نسبت به احکام قبل دارد و عملی جدای از نوشاندن به شمار می‌رود.
وَإِذَا رَأَيْتَ نَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾	در این آیه معنا، نگاه مخاطب است و ذیل ولدان قرار ندارد.
عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُصْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّو أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾	دستبند داشتن نقره و نوشاندن شراب طهور توسط خداوند، دو فعلی هستند که در بهشت انجام می‌شود نه اینکه یک حکم با یک حالت.
إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾	خطاب خداوند به ابرار می‌گوید: این جزای شماست و تلاش شما پذیرفته شد، پرواضح است که پذیرفتن و رضایت تلاش، حالت جزاء نیست بلکه یک اعطای جزا وجود دارد و یک رضایت خداوند است.
فَاضْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾	دو جمله دستوری امر و نهی نسبت به پیامبر ﷺ گفته شده است که این وصل نشان‌دهنده آن است که دو فعل توسط نبی ﷺ باید انجام گیرد نه یک فعل (انجام امر) و در ذیل آن حالت فعل دیگر (عدم اطاعت کافران)
وَادْكُرْ اِسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾	در این آیه همان امر تکرار شده است به صورت وصل، یعنی حکمی جدا نسبت به فعل پیامبر ﷺ

۱. در آیه ۱۵ می‌فرماید جام گرد آنها گردانده می‌شود و در آیه ۱۶ می‌فرماید از «کأس» نوشانده می‌شوند.

مواضع وصل ^۱	تحلیل
وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾	دستور خداوند نسبت به نبی ﷺ در قالب دو جمله به صورت عطف؛ چرا که در این جمله هم اثبات سجده در شب است و هم تسبیح، نه تسبیح در خلال سجده
إِنَّ هَؤُلَاءِ يُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾	اوصاف کافران است که دو فعل (حب دنیا) و (رها کردن آخرت) را انجام می‌دهند، یعنی حب دنیا را ندارند در حالت رها کردن آخرت، بلکه این دو حکم انفصالی است.
تَحْنُ حَلَقَنَا هُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾	اخبار خلقت آنها: خلق کردن، محکم کردن بندها، تبدیل آنها. ناگفته پیداست که این افعال جدا از هم انجام شده و به وسیله «واو» تشریک شده‌اند یعنی سه حکم مشترک، نه خلقت با دو حالت دیگر.
وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾	مشیت خداوند وصل شده است به مشیت آنها در آیه قبل، یعنی حکم (خواست انسان‌ها) با حکم (مشیت خدا) دو فعل جدا هستند که تشریک یافته‌اند، و مشیت خداوند حالت خواست انسان‌ها نیست.
يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾	عذاب ظالمان عطف بر ورود اهل بهشت است، در اینجا خداوند به نسبت ابرار و ظالمان دو عمل انجام می‌دهد؛ ابرار (وارد کردن آنها در بهشت)، ظالمان (آماده‌سازی عذاب برایشان)؛ و این «واو» نشان می‌دهد حالت خداوند آماده‌سازی عذاب نیست، بلکه فعل وی به‌شمار می‌رود.

نتیجه گیری

با بررسی مواضع وصل و فصل در سوره انسان، روشن می شود که در این سوره موضعی که حالت انسان را بیان می کند همگی به صورت جمله حالیه بدون «واو» آمدند و علت این امر آن است که حالت های انسان همگی ذیل حکم ماقبل قرار دارد تا نشان دهد حالت انسان حکمی جدایی ناپذیر از وی است. هنگامی که حالت انسان را در بهشت بیان می کند، نشان می دهد اینها همه از جزای خداوند است و این حالات انسان در بهشت ذیل همان جزا قرار دارد.

از سوی دیگر در بررسی ها مشخص شد که در این سوره هر جا خداوند قصد داشته دو حکم را جدای از یکدیگر بیان کند، برای انتقال بهتر این معنا از واو برای وصل میان جملات استفاده کرده است؛ بدین منظور در آیاتی که خداوند برای پیامبرش ﷺ ذکر می کند، همگی به صورت وصل بیان شده اند تا نشان دهد این افعال باید به صورت جدا، اما مشترک توسط پیامبر انجام شود و انجام یکی از آنها ذیل حکم ماقبل باعث فساد معنا می شود.

تحلیل روشمند مواضع وصل و فصل در آیات سوره انسان نشان می دهد که هر حکم یک فعل را به همراه دارد، و آنجا که دو حکم با «واو» می آید نشان از آن دارد که این دو فعل تشریک در انجام دارند و دو عمل صورت گرفته و بالعکس آنجا که «واو» بین دو جمله نیامده است، نشان از انجام یک حکم اصلی و انجام حکمی فرعی ذیل آن دارد. در سوره انسان آنجا که حالت ها بیان می شوند، شاهد فصل جملات هستیم تا نشان از یکی بودن عمل حال و صاحب حال باشد و بالعکس آنجا که توصیف اهل بهشت را داراست، شاهد وصل جملات هستیم تا نشان دهد تمام موارد گفته شده در بهشت برای ابرار انجام می شود و تنها تشریک حکم بین آنها وجود دارد.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (ج ۱۱). بیروت: دار صادر.
- اندلسی، ابو حیان. (۱۹۹۳م). تفسیر بحر المحيط (ج ۸). بیروت: دارالکتب العلمیة.
- تفتازانی، مسعود بن عمر. (۱۳۷۰). مختصر المعانی. قم: دارالفکر.
- جرجانی، عبدالقاهر. (۱۳۶۸). دلائل الاعجاز (مترجم: سید محمد رادمنش) مشهد: آستان قدس.
- جرجانی، عبدالقاهر. (بی تا). دلائل الاعجاز. قاهره: مکتبة الخانجی.
- حجازی، سکیه. (۱۳۹۲). نگاهی نو به مبحث فصل و وصل با تکیه بر شواهد قرآنی. پایان نامه، دانشگاه یزد، دانشکده ادبیات و زبان های خارجی [کارشناسی ارشد]. استاد راهنما: وصال میمندی، استاد مشاور: علی بیانلو.
- حسن، عباس. (۱۳۹۹). النحو الوافی (ج ۴، چاپ چهارم)، تهران: نشر صادق.
- حسینی مهرآبادی، سید هاشم. (۱۳۹۵). تحلیل کاربرد وصل و فصل در جزء اول قرآن کریم. پایان نامه، دانشگاه آیت الله حائری میبد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، استاد راهنما: سید محمد موسوی، استاد مشاور: کمال صحرایی.
- حسینی، سیدجعفر. (۱۴۰۲ق). أسالیب المعانی فی القرآن. قم: بوستان کتاب.
- خطیب قزوینی، محمد بن عبدالرحمن. (۱۳۹۲). الإيضاح فی علوم البلاغة. (مترجم: هادی رضوان). سنج: دانشگاه کردستان.
- دراز، صباح عبید. (۱۹۸۶م). اسرار الفصل و الوصل فی البلاغة القرآنیة. مصر: مطبعة الامانة.
- رازی، شیخ ابوالفتوح. (۱۳۹۶). تفسیر روض الجنان و روح الجنان (ج ۸، ۲۰، چاپ پنجم). مشهد: آستان قدس رضوی.
- راستگو، کبری؛ علوی، عفت سادات. (۱۴۰۰). فراهنجاری دستوری فصل و وصل در قرآن کریم با تکیه بر نظریه متنت. پژوهش های ادبی - قرآنی. ۹ (۳۳). صص ۸۳-۱۱۸.

- رافعی، مصطفی صادق. (۱۹۹۰م). اعجاز القرآن و البلاغة النبوية. بيروت: دارالكتاب العربی.
- زمخشري، محمود بن عمر. (۱۳۹۲). تفسير الکشاف (ج ۴). مترجم: مسعود انصاری، چاپ دوم). تهران: ققنوس.
- سکاکی، ابو یعقوب. (۱۹۸۷م). مفتاح العلوم. بيروت: دارالکتب الاسلامیة.
- طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۶۳). المیزان فی تفسیر القرآن (مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، ج ۲۰). تهران: بنیاد فکری علامه.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۲۰۰۶م). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۱۰) بيروت: دارالمرتضی.
- مغنیه، محمد جواد. (۱۳۹۷). تفسیر کاشف (مترجم: موسی دانش، ج ۷، چاپ سوم). قم: بوستان کتاب.
- میر حسینی، سید محمد؛ ارفع، فاطمه السادات. (۱۳۹۷). بلاغت وصل و فصل در آیات قرآن از منظر تفسیر المیزان. مطالعات ادبی متون اسلامی. ۳ (۱۱). صص ۲۷-۴۷.
- نحاس، محمد بن اسماعیل. (۲۰۰۹م). اعراب القرآن (ج ۵). بيروت: دار احیاء التراث العربی.
- نراقی، ملا احمد. (۱۳۹۰). معراج السعادة (ج ۸). تهران: نشر دهقان.